

Jak františkáni přispěli ke vzniku evropského bankovníctví

FRANTIŠEK SVOBODA

Kdyby ekonomické dějiny byly psány jako dějiny hospodářské etiky, zjistili bychom patrně, že mezi důvěrně známými milníky, vyznačujícími rozličné etapy ekonomické teorie i praxe, vyvstávají mezníky nové, které nám umožňují pohlízet na vývoj světového hospodářství a jeho institucí v odlišné perspektivě.¹

Jednomu z těchto zapomenutých zlomů hospodářských dějin se věnuje i tento článek. Klade si za cíl podrobně prozkoumat kořeny evropského drobného bankovníctví, zpřístupňující peněžní služby nejširším vrstvám obyvatelstva. U počátku evropských retailů totiž nestojí kupci či finančníci, ale františkánští řeholníci, zakládající neziskové úvěrové instituce zvané *Monte di pietà*. Tyto podniky (od středověku po dnešek) jsou zastavárnami, poskytujícími menší úvěr na mírný úrok, výměnou za zástavu. Jejich služeb využívaly především nižší a střední vrstvy, a to jak k půjčkám, tak k vkladům, které byly zabezpečeny proti krádeži, byly dostupné na vyžádání a navíc sloužily dobré věci. Důsledkem rozvoje těchto zastaváren byla demokratizace peněžních služeb, neboť do té doby fungovaly banky především pro potřeby bohatých obchodníků a patriciátu.

Příběh italské *Monte di pietà* je pozoruhodnou ukázkou zrodu nové instituce, která reagovala na změnu ekonomických a sociálních podmínek. Coby dobročinné instituce pomáhaly širokým vrstvám obyvatel, dokázaly demokratizovat finanční služby a zpřístupnily úvěr za mírný úrok téměř každému. Nutno též dodat, že *monte* vždy fungovaly jako instituce neziskové, měly stanovený limit výdajů a případný zisk převáděly jiným dobročinným organizacím nebo ho využily k rozšíření sítě poboček, popř. k navýšení kapitálu. Díky konzervativní strategii se tyto zastavárny postupem času rozrostly v důvěryhodné a solidní finanční instituce. Rozvoji *monte* v pozdějších staletích a jejich stabilitě (tolik kontrastní ve srovnání s obchodními bankami) bude věnována druhá část článku. Není náhodou, že dvě nejstarší dosud fungující banky vznikly právě z těchto dobročinných organizací.

¹ Článek byl v upravené podobě publikován v časopise *Scientia et societas*.

Vznik monte

Kořeny dobročinných institucí, jež užívaly svého kapitálu k drobným půjčkám nejhudším vrstvám, nalezneme již v antice.² Císař Augustus vytvořil na počátku své vlády fond z majetku zabaveného zločincům, z něhož měly být proti zástavě poskytovány půjčky chudým ve výši poloviny hodnoty zastavené věci. Podobnou instituci vytvořil také Tiberius, rovněž římský císař Alexander Severus půjčoval bezúročně chudým na nákup půdy.³

Zatímco idea úvěrových dobročinných fondů se objevuje poprvé v době kolem přelomu letopočtu, slovo monte se vyvíjí o několik století později a jeho význam pochází z latinského mons, čili hora, v italštině v přeneseném významu značí velké množství, v tomto významu velké množství kapitálu. Prudentius (384–410) použil toto slovo k označení součtu almužen.

K velkému rozmachu užívání pojmu monte pro určité typy veřejných fondů však dochází až ve vrcholném středověku. Prvními monte byly tzv. *Monte communale*, fondy, které financovaly veřejný dluh. Obyvatelé města mohli v těchto fondech spořit a financovat veřejné výdaje výměnou za vyplácený úrok, což měla být pro italské obce cesta, jak se vyrovnat s rostoucími výdaji vlády. První fond tohoto typu vznikl v polovině 12. stol. v Benátkách pod názvem *Mons profanus*. Jeho účelem bylo vyrovnání schodků veřejných výdajů vzniklých v důsledku válek mezi papežem Alexandrem III. a Friedrichem Barbarossou.⁴ V Benátkách byly peníze nutné k financování veřejných výdajů získávány pomocí nucených půjček nesoucích úrok 5 %, který se později stal standardem pro každý benátský státní dluh.⁵ Stejný účel měla i městská Monte v Janově (vznik kolem roku 1300) a ve Florencii (1345).

Název mons nesly také některé podílnické společnosti ve středověku, např. *Mons aluminarius*, sdružující kapitál potřebný k vytěžení ložisek ledku v Tolfě. Pod stejným názvem operovaly i některé pojišťovací společnosti. Ve Florencii existovala také tzv. *Monte delle doti*, kam otcové strádali na věno svých dcer, rovněž za mírné úrokové zhodnocení, zajištěné opět díky investicím do veřejného dluhu.⁶

K těmto – církví i světem - akceptovaným investičním fondům se od poloviny 15. století přidává Monte di pietà, dobročinná instituce, jejímž posláním je

² K historii dobročinných fondů podrobněji Porter, 1842, str. 348.

³ Srov. Gilbert, 1834, str. 7.

⁴ Srov. Menning, 1994, str. 25. Poslední položkou spojenou s tímto sporem bylo velkolepé smíření obou rivalů, které se odehrálo v režii Benátek na Piazza San Marco.

⁵ První půjčka se datuje do roku 1167. Více MacDonald, 2006, str. 72–76. Skutečnost, že půjčky byly nucené, se také stala jedním z argumentů pro ospravedlnění braní úroku.

⁶ Florentské Catasto z roku 1480 ukazuje, že investice do *monte delle doti* byly mezi Florentány rozšířené více než podíly v *monte comune*, kam investovaly především vyšší vrstvy. Srov. Epstein, 1996, str. 479.

poskytovat chudým lidem drobné půjčky oproti zástavě, a to za mírný úrok, sloužící k pokrytí nákladů na chod instituce. První Monte di pietà byla založena dvěma františkány r. 1462 v Perugii a záhy byly podobné instituce zakládány i v jiných městech, buď jako instituce městské, jejichž fungování bylo považováno za záležitost veřejnou a občanskou (např. v Sieně), nebo jako soukromé neziskové samosprávné organizace, poskytující prostor pro soukromou a osobní dobročinnost. Cílem bylo „půjčovat chudým osobám s tak nízkým úrokem, jak je to jen možné“.⁷ Monte neměla být lichvou, ale bylo nutné a dovolené požadovat při splátce malou částku navíc na chod instituce. Zpočátku byla stanovena na 5 % a měla být použita na úhradu nákladů spojených s provozem organizace.⁸

Činnost monte měla všude velmi podobná a velmi striktní pravidla. Vlastník za zástavu (obvykle drobnost – klobouk, nůž, kniha, kabát, talíř apod.) obdržel půjčku do výše $\frac{2}{3}$ ceny zástavy, stanovené odhadcem. Vlastník měl zástavu vyplatit během jednoho roku splacením půjčky a úroku. Po roce mohla monte prodat nevyplacené předměty nejvyšší nabídkou ve veřejné aukci.⁹ Pokud prodej vynesl více než jistinu a požadovaný úrok, byl přebytek připsán dlužníkovi na účet, odkud si ho mohl vyzvednout.¹⁰ Do monte chodili lidé z různých společenských vrstev, takže u zastavárenského pultu bylo možné potkat lékaře, námořníka, právníka, klerika a občas i příslušníka šlechty.¹¹

Hlavními propagátory monte byli františkáni, naopak hlavními odpůrci byli jejich tradiční rivalové z řádu dominikánského. Podle dominikánů jakýkoliv poplatek za půjčku, byť určený na náklady chodu instituce, byl úrokem a tedy lichvou. V roce 1494 vydal augustinián Nicholas Barianus traktát *Monte impietatis*, ve kterém shrnul staré argumenty proti úroku a navíc položil otázku, zda papež vůbec může vybírání úroků dovolit, neboť v té době uděloval papež

⁷ Cílem bylo zpřístupnit lidem nízký úrok na drobné půjčky, které do té doby měly často nejvyšší úrokové stropy, jak ukazuje například tzv. *condotta* (smlouva mezi městem a židovskými věřiteli) z Gubbia z roku 1421, kde úrokový strop na půjčku do výše jednoho florénu byl 50 % a do výše 1–7 florénů 45 % (viz Botticini, 2000, str. 168).

⁸ V různých městech mohla být úroková míra nastavena různě (sienská zastavárna začínala s úrokem 7,5 %).

⁹ Srov. Menning, 1994, str. 2.

¹⁰ To odráží starší, církví doporučenou praxi, která lichváři prikazovala vrátit nadměrný úrok z půjčky. Vracení peněz mohlo mít formu přímého vrácení nespravedlivého zisku konkrétním osobám, které úrok platily (pokud je bylo možné identifikovat), nebo formu darů na charitu (*erogatio pauperibus*). Jako příklad prvního způsobu navrácení zisků může posloužit závět florentského bankéře Giulia di Giovenco de' Medici. Ten poskytoval komerční půjčky za 10 až 12 % za rok, ale pokud nebyly tyto půjčky zajištěny zástavou, úroky se vracet neměly, a to ani tak dobročinné organizaci, jako byl špitál pro odložená nemluvnata, Ospedale degli Inocenti. Pokud ale byla u půjčky požadována zástava, která ho chránila před úpadkem dlužníka, úroky z těchto půjček měli jeho dědicové vrátit (viz Menning, 1994, str. 21). Monte se kvůli administrativní náročnosti přiklonily k druhému způsobu vrácení nadměrného zisku.

¹¹ Viz Menning, 1994, str. 94.

povolení pro vznik každé monte zvlášť.¹² Františkáni vystoupili na obranu své oblíbené instituce odpovědí Bernardina de' Bustiho z roku 1497, který uvádí šest bodů na obranu dobročinných zastaváren. Spory však neustávaly a tam, kde měli dominikáni větší vliv, se často vznik monte významně opozdil. Ostatně i ve Florencii začala monte skutečně fungovat až v okamžiku, kdy ji ve svých kázáních podpořil dominikán Savonarola.¹³ Díky jeho kazatelským úspěchům tak vznikla monte, jejíž chod je nejlépe popsán a zdokumentován metodami historickými i statistickými.

Vznik a vývoj florentské Monte di pietà

Florentská Monte di pietà sice nebyla první, stala se ale ve své době jednou z nejvýznamnějších (a dnes nejlépe prozkoumaných) monte. Její poměrně dobře dochované záznamy nám poskytují podrobné informace o celkovém objemu kapitálu, četnosti půjček, jejich velikosti i frekvenci. Jejich analýza, podrobně zpracovaná v knize *Charity and State in Late Renaissance Italy*,¹⁴ ukazuje, že pravidla fungování i některé ekonomické zákonitosti se dodnes nijak zvlášť nezměnily.

Existence florentské zastavárny se začíná nadvakrát. Po prvním neúspěšném pokusu v roce 1473 schválila Velká rada založení Monte ve Florencii dne 26. 12. 1495. Tento akt byl však pouze deklaratorní a nebyl spojen se schválením žádné veřejné subvence; celý podnik měl být financován pouze z darů a dobrovolných vkladů. Během čtyř měsíců byly napsány stanovy, které určovaly pravidla výkupu, organizační strukturu i zásady hospodaření. Ve stanovách byla zdůrazněna absolutní nezávislost Monte a jejich fondů na politické moci.

V čele Monte byla tzv. Rada osmi.¹⁵ Těchto osm představených jmenovalo výkonným představitelem Monte jednoho občana dobré pověsti (tzv. massaro, tj. správce) a dva asistenty (scrivani, tj. písaři). Jejich úkolem bylo přijmout zástavu od klienta poté, co přísahal, že je jeho vlastnictvím. Dále pak prozkoumali a zapsali kvalitu a stav zastavené věci, předali ji dvěma odhadcům (stimatori), kteří odhadli cenu.¹⁶ Massaro vystavil účetní doklad ve třech kopiích (jednu pro sebe, druhou pro dlužníka a třetí připojili k zastavenému předmětu) a půjčenou

¹² Před dekretem, vydaným na desátém zasedání V. lateránského koncilu, museli papežové schvalovat vznik každé monte zvlášť. Koncilní dekret, umožňující vznik monte bez zvláštního schválení, označil činnost monte jako záslužnou a hodnou schválení a povolení. Viz dokumenty V. lateránského koncilu, dostupné na <http://www.papalencyclicals.net/>

¹³ Zpoždění za jinými městy bylo více než 30 let, tedy poměrně markantní.

¹⁴ Menning, C. B. 1994. *Charity and State in Late Renaissance Italy*.

¹⁵ Pravidla monte zakazovala těmto osmi radním sloužit dvě období po sobě, po pauze se ale mohli vrátit.

¹⁶ Existovaly také věci, které monte nepřijímala bez schválení příslušného cechu – metráž, rozpracované výrobky či oblečení.

částku zapsal do své účetní knihy. Dlužníku pak byla vyplacena pokladníkem stanovená částka, obvykle ve výši $\frac{2}{3}$ odhadní ceny. Pokladník vedl pokladní deník, vydával a přijímal peníze a počítal úroky. Výplácení půjček se řídilo limity určujícími maximální velikost výpůjčky na položku i na rok. V prvních letech, než se chod Monte rozběhl naplno, byl stanoven maximální limit na jednu půjčku 25 lir na obyvatele města, příp. 10 lir na obyvatele venkova do vzdálenosti 5 mil od města. Později se díky růstu kapitálu Monte limit zvýšil na 50 a 15 lir, což byly hodnoty obvyklé i v jiných městech.

V případě, že zastavená věc nebyla vykoupena, mohla být po určité době dána do veřejné dražby. Pokud prodej zástavy vynesl více, než byl dluh včetně úroku, stal se z dlužníka věřitel a částka mu byla připsána na jeho účet.¹⁷

Aktivity Monte podléhaly kontrole a četným zárukám. Stanovy Monte určovaly, jak se mají zaměstnanci chovat na veřejnosti, a zčásti i v soukromí. Aby byla Monte pojištěna proti ztrátám, hrozili odhadcům pokuty za ztráty vzniklé nesprávným oceněním zástav. Massaro si musel najít 8 ručitelů, z nichž každý by byl ochoten se za něj zaručit sumou 1 000 florénů, splatných v případě nepoctivosti jimi doporučené osoby. Pokladník potřeboval 4 ručitele s jistinou 1 000 florénů od každého ručitele, ostatní personál potřeboval ručitele s menšími částkami.¹⁸

Na nejdůležitějších a nejlépe placených pozicích zaměstnávala Monte vždy členy florentského patriciátu. Jak poznamenává Menningová, žádný bankéř nebo obchodník by nebyl ochoten věnovat čas této službě, která přitom vyžadovala orientaci v základních otázkách světa financí a podvojného účetnictví, za plat 2,5 florénu měsíčně, jako to dělal např. Cardinale di Nicola Rucellai na pozici písaře v r. 1496.¹⁹ Šťastným důsledkem této praxe bylo, že představitelé nejvyšší vrstvy, kteří byli do služeb Monte navrhováni trvale, byli v neustálém styku s příslušníky vrstev nejnižších.

Aby zaměstnanci Monte nebyli motivováni generovat zisk, byly stanoveny fixní náklady organizace na nejvýše 600 florénů ročně, přičemž fixní mzdy tvořily cca $\frac{2}{3}$ této částky a zbytek byl určen na pronájem prostor a drobné výdaje související s chodem instituce.

Zakladatelé se rovněž pokusili uchránit kapitál Monte před případnými požadavky městských orgánů. V zakládací listině bylo stanoveno, že nikdo nemůže nakládat s majetkem Monte kromě jí samotné a že jakékoliv transakce s penězi odporující stanovám a posláni organizace jsou předem považovány za neplatné.²⁰ Jediným dovoleným užitím byla pomoc chudým. Stanovy Monte mohly být upraveny, ale pouze se souhlasem rady města, což umožnilo pozdější

¹⁷ I tento princip přetval ve fungujících monte až do 21. století, např. v bruselské Monte.

¹⁸ Menning, 1994, str. 61.

¹⁹ Ibidem, str. 59.

²⁰ Ibidem, str. 62.

rozvoj Monte za měnících se podmínek (navýšení limitů půjček, otevření nových poboček, atd.).

Hlavním problémem nově otevírané Monte byl nedostatek kapitálu, potřebného pro financování každodenních operací. Prvním významnějším pokusem o shromáždění dostatečného množství peněz byla sbírka ve florentských kostelích na Květnou neděli roku 1496, kdy se vybralo 1 400 florénů jako základní trvalý vklad.²¹ Protože to ale k provozování takového podniku bylo velmi málo, uvažovalo se o jiných způsobech zajištění potřebné hotovosti.

Zakladatelé Monte čekali kromě církevních sbírek dva druhy příjmů – jednak dary, které tvořily pevný kapitál Monte, jednak bezúročné půjčky, resp. vklady „na viděnou“ vedené na jména jednotlivých vkladatelů.²² Tyto vklady byly vedeny zvlášť v účetní knize s poznámkou, že věřitel ukládá tuto sumu v Monte „zdarma a z lásky k Bohu“ a s vědomím, že ji kdykoliv na požádání může oddržet zpět. Podmínkou bylo oznámit výběr s měsíčním předstihem. Tato podmínka byla v dobovém bankovníctví dosti neobvyklá, na druhou stranu tehdejší banky držely velmi vysoké rezervy v hotovosti.

Účetnictví zastavárny fungovalo v tříletých cyklech, kdy se všechny účty uzavíraly a do dalšího období přecházely jen účty s nenulovým zůstatkem. Zatímco šlechtické rodiny měly ve zvyku investovat se ziskem do *Monte comunale*, střední vrstvy do *Monte delle doti*²³ a bohaté cechy do vlastních dobročinných aktivit,²⁴ *Monte di pietà* si získávala podporovatele jen pomalu, a to hlavně z řad středních a nižších vrstev. V prvních třech letech fungování hospodařila se schodkem 138 florénů, což vzhledem k neklidu konce 90. let 15. století je možné považovat za úspěch.

Z počátku své existence tedy Monte potřebovala k přežití a dobrému fungování navýšení kapitálu. Tento problém byl vyřešen propojením Monte s jinými samosprávnými fondy, ve kterých byla trvale deponována hotovost. Prvním fondem, který část svých aktiv dal k dispozici Monte, byla Kancelář svěřenců (*Magistrato dei Pupilli*), která coby poručnická organizace zřízená městem sprá-

²¹ Ibidem, str. 48.

²² Po prvních třech letech tvořil fond darů částku 893 florénu a 3 758 lir (tj. celkem asi 1 519 florénů). V prvních třech letech byla výše nejčastějšího vkladu 40 florénů, díky větším dárčům byl ale průměr na jeden účet 160 florénů.

²³ *Monte delle doti* od r. 1425 nabízela výnos 11,33 nebo 12,99 % (peníze sloužily k financování veřejného dluhu). Obezřetní Florentané však této instituci příliš nedůvěřovali a během prvních 7 let se podařilo získat jen 6 000 florénů. Až poté, co změna statutu v roce 1433 potvrdila zajištění vkladů v plné výši, počet investorů rychle narostl. Pokud tedy nebylo snadné zlákat Florentány na výnos 12–13 %, je jasná nevýhoda florentské Monte. Možnost podílet se svými penězi bezúročně na pomoci chudým přilákala v neklidných 90. letech jen málo dobrých duší.

²⁴ *Arte di Calimala* (cech obchodníků se sukrem) podporovala 12 klášterů a špitály ve Florencii i okolí, cech *Arte di Lana* (cech obchodníků s vlnou) provozoval *Ospedale degli Innocenti*. Rozjezd Monte zpočátku podpořily oba tyto velké cechy, ale jen krátkodobými vklady, které byly záhy vybrány.

vovala velké množství peněz sirotků a vdov. Monte začala sloužit jako finanční správa Kanceláře svěřenců, čímž na této pozici vystřídal banku rodu Medicejských (v exilu mezi roky 1494–1512), která spravovala tyto fondy předtím. Kromě toho podpořila rada města pokladnu Monte příkazem platit určité daně nebo poplatky na účet vedený u Monte, odkud si pak peníze vybírala. Příkladem může být ustanovení z jara roku 1498, že do Monte budou ukládány zisky z prodeje majetku zabaveného poraženým vzbouřencům z Pisy. Během devíti měsíců bylo do pokladny vloženo 5 893 florénů a 2 086 lir, tedy více, než činily soukromé vklady či vklady korporací, a do roku 1502 se částka více než zdvojnásobila. Tato podstatná finanční injekce umožnila Monte překonat původní obtíže spojené se získáváním kapitálu. V roce 1502 dovolila rada města otevřít dvě nové pobočky a krátce nato se Monte několikrát dostala do přebytku. V roce 1506 již hospodaření organizace skončilo přebytkem 3 202 lir, tj. cca 500 florénů.²⁵

Protože podmínkou existence Monte bylo, že nesmí vykazovat zisk, musel být zisk rozdělen. Klienti z daného období byli vyzýváni, aby si v kanceláři vyzvedli částečnou refundaci jimi zaplaceného úroku. Představení Monte konzultovali tuto administrativně náročnou praxi s františkány a dominikány a dostali svolení vracet peníze chudým nikoliv osobně, ale pomocí darů jiné dobročinné organizaci.²⁶

Přebytky hospodaření Monte byly ve Florencii převáděny na Společnost sv. Martina, která se starala o skupinu tzv. ostýchavých chudých – lidí, kteří byli zvyklí na příjmy, ale neštěstím je ztratili. Tento typ charity byl prováděn potají, aby chránil čest těch, kterým sloužil. V 15. století do této skupiny lidí, kteří přijímali obvykle pomoc v podobě chleba či peněz, nespádali ani tak zchudlí šlechtici, jako spíše řemeslníci z menších cechů či nekvalifikovaní nebo málo kvalifikovaní pracovníci. U těch nespočíval problém v pádu ze statusu šlechtice do chudoby, ale skutečnost, že v důsledku nemoci nebo neštěstí se nedokázali postarat o sebe a své rodiny navzdory tomu, že měli práci a ochotu pracovat. Jména šlechticů nalezneme na seznamech příjemců pomoci až v 16. století.²⁷ Podle zápisu z roku 1502 „množství chudých velmi vzrostlo“ a společnost se ocitla v problémech, které vyřešilo rozhodnutí z roku 1505 o podpoře Společnosti sv. Martina přebytkem ze zastavárenských aktivit.²⁸

²⁵ Přibližný směnný poměr byl 1 florén za 6–7 lir. Jedna lira pak byla 20 soldi nebo 240 denari.

²⁶ Odvod zisku na dobročinné aktivity, spojené s péčí o zdraví duše i těla, byl podporován i v jiných městech. Perugijská monte vyčlenila 1 000 florénů na půjčky studentům na nákup knih a oblečení, monte v Bussetu pomáhala vybavit veřejnou knihovnu, platila knihovníka a podporovala čtyři studenty (!). Monte v Castellfranco Venneto a ve Feltre podporovaly stavební práce na domu. Viz Menning, 1994, str. 16.

²⁷ Menning, 1994, str. 100.

²⁸ Ibidem, str. 99.

Prvních třicet let existence přineslo florentské Monte možnost nerušeného vývoje, který ji etabloval jako samostatnou a kapitálově zajištěnou instituci. V roce 1527 však přišel zlom, který existenci Monte do budoucna velmi významně ovlivnil. Vyhnání Medicejských a vyhlášení republiky v roce 1527 s sebou kromě jiných obtíží přineslo velké břímě daní a poplatků, potřebných pro žoldáky a condotiéry zajišťující obranu nového režimu. Ta se financovala nejen z majetků cechů, ale také zabavením církevních nadací a církevního vlastnictví. Církevní instituce v Pratu (např. špitály) byly přinuceny prodat většinu svého majetku a výnos odevzdat signorii. Podobná opatření se dotkla i Monte, které republikánský režim nařídil (v rozporu se stanovami Monte) poskytnout bezúročnou půjčku. Z celkového kapitálu cca 48 000 florénů bylo městu „zapůjčeno“ 16 408 florénů. Republikánská signorie se sice zavázala k pozdějšímu proplacení, avšak takový slib v době války s nejistým výsledkem nebudil příliš velkou důvěru. Půjčky poskytnuté na platy vojáků a stavbu opevnění však republikánský režim nezachránil a do Florencie se v roce 1530 znovu vrací rod Medicejských, vládnoucí městu až do roku 1737.

Jedním z problémů, se kterým se Medicejští po svém návratu museli vypořádat, byl i nedostatek kapitálu v Monte. Nucená půjčka republikánům citelně omezila zastavárenské aktivity, a proto bylo dovoleno v roce 1532 po dobu 5 let vybírat od věřitelů úrok ve výši 10 %.²⁹ Dalším krokem bylo o rok později, v červnu 1533, rozhodnutí senátu, že Monte může v budoucnu přijímat i vklady, na které bude vyplácet úrok 5 % ročně.³⁰ K podobnému kroku sáhli i v jiných městech a účinek byl vždy pozitivní.³¹ Zároveň byly stanovy doplněny o článek, že vklady v Monte jsou zajištěny jejím majetkem i majetkem města. Monte se díky sérii těchto rozhodnutí stala nejbezpečnější investicí, neboť na rozdíl od bank neinvestovala do rizikových operací, naopak všechny její úvěry byly zajištěny zástavou a garantovány městem.³² Pokladna Monte navíc byla umístěna v prostorách radnice a chráněna městskou stráží. Nízký, ale jistý výnos přilákal větší množství vkladatelů a objem kapitálu se rozrůstal.³³ V roce 1545 už bylo u Monte vedeno 133 účtů, z toho 80 úročených.³⁴

²⁹ Navzdory vyšší ceně však poptávka po úvěrech přesto rostla. V roce 1539 se úrok vrátil zpět na 5 %.

³⁰ První úročený vklad se ale uskutečnil až na počátku roku 1538, patrně proto, že se doufalo, že pět let s povoleným 10% úrokem přinese dostatek kapitálu.

³¹ V Pistoii začali vyplácet úrok 1–7,5 % na vklady po dvou letech fungování v roce 1475.

³² Kromě toho existovaly také osobní záruky za zaměstnance, které v roce 1539 činily v součtu 129 000 florénů.

³³ Ve 30. letech se sice úložky snižovaly a dárců ubývalo, na druhou stranu rostly příjmy z úroků a z prodeje nevyplacených zástav. Během 1530–1533 se vybralo na úrocích 8 275 lir na celkem 5 500 zástavách.

³⁴ V první třetině 16. století se průměrný počet účtů pohyboval kolem 66 (Menning, 1994, str. 107), naopak v roce 1563 už bylo vedeno 330 účtů nesoucích úrok. Ke konci 50. let začali do Monte vkládat peníze, také díky medicejskému patronátu, stále častěji i šlechtici.

Monte zůstala investicí atraktivní hlavně pro střední a nižší vrstvy, zatímco šlechta půjčovala téměř výhradně městu, ostatně *Monte comune*, spravující veřejný dluh, vyplácela 12 % ročně. Do Monte di pietà vkládaly volné finanční prostředky i dobročinné korporace.

Z tohoto období máme k dispozici podrobnější záznamy o hospodaření Monte, které ukazují některé zajímavé souvislosti. V letech 1545–1548 měla každá ze tří poboček ve svém držení v průměru kolem 16 000 zástav. Celkem bylo během tohoto období přijato 162 585 zastavených předmětů, vykoupeno zpět bylo jen 146 950 předmětů; zhruba desetina předmětů tedy šla do aukce.³⁵ Průměrná půjčka činila 1,25 florénu na jeden zastavený předmět. V počtu zastavovaných a vykupovaných předmětů byly také citelné sezonní výkyvy. Nejméně půjček bylo poskytováno v období sklizně a krátce po ní, neboť v období léta a podzimu poskytovala příroda relativní hojnost obživy. Počet zástav začal růst v prosinci s příchodem studeného počasí, vyžadujícího teplé oblečení, topivo a svítidla. Podobným cyklem procházelo i vykupování zástav. Zatímco v zimě mnoho předmětů vykoupeno zpět nebylo, v létě bylo vykupování mnohem častější, což ukazuje svázanost cyklu blahobytu obyvatel města s cyklem ročních období. Dalším pravidlem bylo, že pokud rostl počet zástav, klesala jejich kvalita, a tedy i cena i půjčka. Naopak, pokud bylo zástav méně, rostla většinou též jejich cena.

Rozhodnutí z roku 1533 vyplácet úroky na vklady sice přilákalo kapitál, mělo však jednu zjevnou slabinu – úrok 5 % byl vyplácen na vklady, stejný úrok byl přijímán z úvěrů, Monte tedy mohla za plného využití úročených vkladů dosáhnout pouze nulového zisku, přičemž náklady by vytvořily čistou ztrátu. Tento problém byl zčásti řešen díky částce darů, které sloužily jako neúročený kapitál, nicméně dlouhodobě byl tento stav neudržitelný. Proto správce Monte v roce 1568 napsal Cosimovi, že organizace hospodaří s ročním schodkem 600 dukátů a navrhl, aby vyšší půjčky (od 100 scudi) byly úročeny 6 %, ³⁶ což se stalo.

K dalším změnám došlo po roce 1574, kdy byly v důsledku stále opakovaných skandálů a zpronevěr učiněny reformy, které oddělily drobné dobročinné půjčky od segmentu vyšších půjček a bankovních služeb. Také byly znovu odstupňovány úvěrové sazby – nejchudší si i nadále půjčovali za 5 % (sazba do výše 40 florénů), půjčky mezi 40–300 florény byly úročeny 6 % a nad 300 florénů činila úroková sazba 7,33 %. Odstupňování sazeb podle velikost úvěru se stalo obvyklým i v jiných monte. Takto nastavená pravidla umožnila stabilizaci Monte a položila zdravé základy pro její další samostatnou existenci, která byla ukončena až v roce 1935 začleněním do Florentské spořitelny.

³⁵ Totožný poměr věcí vykoupených k věcem prodaným (devět z deseti) v aukci nalzáme i v 19. století v záznamech monte římské či livornské (Porter, 1842, str. 352) a ve 21. století v monte bruselské. Viz <http://www.montdepiete.be/EN/present.htm>

³⁶ Účetní doklady z roku 1576 ukazují výnos z těchto půjček 16 547 dukátů, který byl přesunut do nově vytvořené účetní kolonky zisk. Menning, 1994, str. 198.

Monte di pietà v průběhu staletí

V průběhu šesti staletí máme dochované útržky informací o existenci monte v různých zemích. Monte se většinou etablovaly jako velmi stabilní finanční instituce se zajištěnými vklady, zpřístupňující bankovní služby všem vrstvám obyvatelstva a vyhýbající se riskantním operacím. Není náhodou, že nejstarší dosud fungující banka světa je patrně Monte dei Paschi di Siena,³⁷ která byla založena jako Monte di pietà v roce 1472 a jejíž aktivity přešly později pod hlavičku Monte dei Paschi. Podobnou historii má i Banca Monte Parma, která svůj vznik datuje do roku 1488, kdy byla založena sv. Bernardinem da Feltre „*mons pietatis almae civitatis Parmae*“.³⁸ Na Maltě vznikla monte v roce 1597 a půjčovala na 6% úrok.³⁹ Ve Španělsku vznikla Monte de Piedad de Madrid v roce 1702 a až do roku 1836 půjčovala bezúročně. Později se vyvinula ve čtvrtou největší španělskou finanční skupinu, nesoucí název CAJA Madrid.⁴⁰ V Mexiku byla založena Monte de Piedad soukromým donátorem Pedrem Romerem de Terreros v roce 1775 a rovněž funguje dodnes jako nejstarší americká instituce sociální péče.⁴¹

Dosud funkční je i Mont-de-piete v Bruselu, nejstarší nepřetržitě fungující finanční instituce v Belgii. U jejího zrodu stál architekt Wenceslav Cobergher, který se v roce 1618 vrátil ze studijní cesty po Itálii a který přesvědčil arcivévodu Alberta a jeho ženu Isabelu, aby založili podobnou dobročinnou instituci, jaké poznal v Itálii. Bruselská monte byla otevřena 28. září 1618 a od té doby funguje bez přerušování činnosti. Zastavárenské služby v Belgii jsou dodnes monopolem této instituce a soukromé zastavárny jsou zakázány.

Jedenáct let po bruselské monte vznikla další ve městě Berque (dnes ve Francii), pro kterou v roce 1629 Wenceslav Cobergher osobně navrhl reprezentativní budovu, svéráznou severskou cihlovou variací na italskou barokní architekturu.⁴²

Tak jako v Belgii i ve Francii byly zastavárenské aktivity vyňaty z oblasti soukromého obchodu a staly se záležitostí péče místních úřadů, které zakládaly Monts de piété,⁴³ úzce propojené s městskými úřady a špitály. Z konce 19. století máme informace o tom, že některé z francouzských monte půjčovaly dokonce bezúročně (Montpellier, Grenoble), nejvyšší sazba v jiných městech dosahovala 12 % p.a. I tato, na poměry monte vysoká úroková sazba působila ve své době

³⁷ Dnes třetí největší italská banka.

Více viz <http://english.mps.it/La+Banca/Storia/IIPrimoMontePio.htm>

³⁸ Viz <http://www.provincia.parma.it/stampabile.asp?IDCategoria=11&IDSezione=205&ID=46078>

³⁹ Martin, 1839, str. 586.

⁴⁰ Viz <http://www.cajamadrid.com/en/>

⁴¹ Viz Couturier, 1975, str. 13.

⁴² Více viz Louw, 1981, str. 13.

⁴³ Tyto instituce pak daly název první sbírce básní André Bretona.

pozornost v Anglii, kde nejnižší sazba u zastavárenských služeb (zcela v rukou soukromých osob) činila 25 % p.a.⁴⁴

Anglie je ostatně asi jedinou zemí, kde se monte neuchytily. V roce 1707 vzniká v Anglii po vzoru italských monte společnost s dobově košatým názvem *Charitable Corporation for the relief of the industrious poor by assisting them with small sums upon pledges at legal interest*. V roce 1719 vydává spisek *A narrative or account of the Charitable Corporation for the relief of the industrious poor by assisting them with small sums upon pledges at legal interest*, ve kterém představuje svou činnost i způsob fungování.⁴⁵ Poté co počáteční kapitál 30 000 liber z roku 1707 narostl na 600 000 liber v roce 1730, došlo v roce 1731 v důsledku zpronevěr a špatného hospodaření ke krachu a představitelé Monte utekli do Francie. Od té doby už instituce podobného typu založena nebyla, přestože různé osobnosti veřejného života poukazyvaly na dobré příklady ze zahraničí. Adam Smith zmiňoval kladně v Bohatství národů státní zastavárnu v Hamburku, kde se půjčuje občanům na zástavu za 6 % p.a.⁴⁶ O 150 let později Henry John Porter ve svém referátu pro Londýnskou statistickou společnost popsal fungování monte v Itálii a Francii a doporučil zavedení monte i v Londýně. K tomu sice nedošlo, díky jeho zprávě ale máme alespoň rámcovou představu o tom, jak fungovaly některé evropské monte v r. 1839.

První organizací, kterou Porter zevrubně popsal, byla monte v Římě, založená v roce 1539. Tato monte mimo jiné vydala v roce 1788 poukázku na 130 scudi, což byly patrně první papírové peníze vytištěné v Itálii.⁴⁷ V roce 1839, po

⁴⁴ Viz *New York Times*, 16. září 1894. Tato skutečnost je zvláště paradoxní, pokud si uvědomíme, že – podle některých zdrojů – první instituce tohoto druhu v křesťanském světě vznikla právě v Anglii v roce 1361, kde biskup Michael Notburg věnoval 1 000 marek stříbra jako základní kapitál banky, která měla bezúročně půjčovat chudým oproti zastavenému předmětu. V závěti byla stanovena podmínka, že náklady na chod instituce budou brány z jejího základního kapitálu. Původní vklad se tak postupně spotřeboval a banka byla uzavřena.

⁴⁵ Dostupné na <http://books.google.cz/>

⁴⁶ Viz Smith, 2001, str. 728. Adam Smith také vyzdvihoval pozitivní důsledky umírněné regulace úvěrových trhů. Zákaz úroku „zlu lichvy“ nezabrání, to Smith věděl, proto doporučoval zákonem stanovenou (proměnlivou) horní hranici dovolené úrokové sazby. „Je třeba ovšem připomenout, že zákonem dovolená úroková sazba, i když má být poněkud vyšší než nejnižší úroková sazba, neměla by být vyšší o mnoho, protože pak by si většinu peněz volných k půjčování vypůjčili marnotratníci a spekulanti, neboť jediné ti by byli ochotni platit tento vysoký úrok. Naopak tam, kde je zákonná úroková sazba jenom nepatrně vyšší než nejnižší tržní úroková sazba, dává se při půjčování před marnotratníky a spekulanty všude přednost lidem rozvážným. ... Velká část kapitálu země se tak dostane do rukou, které ji s největší pravděpodobností použijí tak, aby z toho byl prospěch.“ (Ibidem, str. 312–313.) Shrnu také v kostce vývoj diskuse o úroku v posledních 500 letech. „Nejnižší úroková sazba musí být potom také o něco vyšší, než aby prostě stačila krýt ztráty, jež mohou tu a tam postihnout i sebezprázravějšího půjčovatele. Kdyby tomu tak nebylo, **byla by jedinou pohnutkou k půjčování křesťanská láska nebo přátelství.**“ (Ibidem, str. 86.)

⁴⁷ Viz Mening, 1994, str. 258.

500 letech své existence operovala s kapitálem 455 391 scudi, tj. 98 668 liber, z toho 83 182 liber bylo rozpůjčováno. Režie instituce v daném roce činila 6 081 liber a čistý zisk 4 506 liber. Zisk Monte byl využit ke zvýšení kapitálu, takže v aktivech instituce byl zapsán majetek v hodnotě 1 milionu scudi, resp. 217 000 liber, v pozemcích a státních dluhopisech. Římská Monte se dělila na tři pobočky, přičemž První a Druhá poskytovaly bezúročné půjčky do výše jednoho scudi, maximálně na tři zástavy. Obě monte půjčily v roce 1839 celkem 17 337 liber. Třetí pobočka půjčovala na hodnotnější zástavy⁴⁸ vyšší částky a za úrok. Tyto služby využívali i lidé z vyšších kruhů, o čemž svědčí i některé zastavené předměty.⁴⁹ Nejvyšší půjčka byla 12 000 scudi, tj. 2 600 liber.

V Livornu byly vklady rozdělené na vklady uložené na úročené účty (úrok 4 %, celkem 16 090 liber) a vklady neúročené, splatné na požádání (15 105 liber). Část zisku byla převedena na špitál a chudobinec. V Turíně půjčovali za 5 % všem zájemcům, v Janově, tradičním obchodním středisku, půjčovala Monte za 10 %. Monte v Paříži půjčovala za 9 %, přičemž zisk byl určen na podporu špitálů. H. J. Porter svůj cestopis po evropských monte končí doporučením zavést podobnou instituci i ve Velké Británii, neboť „zlo tvořené soukromými zastavárny by se zmenšilo a chudým by se pomohlo“.⁵⁰

Závěr

Monte představovaly skutečný a dodnes živý kořen moderního drobného bankovníctví, neboť v sobě skloubily možnost uložit libovolnou částku velmi bezpečně formou vkladu „na požádání“, zároveň zpřístupnily úvěr i těm nejchudším za rozumnou cenu. Na rozdíl od dobových obchodních bank (např. medicéjské banky), které se orientovaly na finanční operace související se zahraničním obchodem⁵¹ či s financováním veřejného dluhu, monte přijímaly i malé vklady od soukromých osob ze všech vrstev, což byla služba do té doby širší veřejnosti nepřístupná. Vklady sice zpočátku nebyly úročeny, byly ale chráněny proti krádeži a pojištěny ručiteli zaměstnanců monte. V okamžiku, kdy se k původnímu dobročinnému účelu připojilo ještě zhodnocení vkladů, stává se

⁴⁸ V roce 1839 se tam nacházelo přes 800 000 zástav.

⁴⁹ Např. diamantový prsten v hodnotě 1 733 liber, diamantová tiára a perlový náhrdelník v ceně 541 liber. Viz Porter, 1842, str. 351.

⁵⁰ *Ibidem*, str. 357. Ještě o 55 let později však píše New York Times, že zatímco ve francouzských monte je úrok 0–12 %, v anglických zastavárnách je nejnižší úrok 25 %. Viz New York Times, 16. září 1894.

⁵¹ Banky tak v té době byly považovány za dovozené právě proto, že byly spojeny s mezinárodním obchodem a se směnárenstvím; tyto funkce u velkých bankovních domů dominovaly až do 18. století. Záznamy medicéjské banky ostatně dokazují, že zisk byl zanesen v kolonce zisků a ztrát ze směnných transakcí. Úrokové sazby byly nevypočitatelné a bankéři byli vystaveni značnému riziku, což byl ostatně důvod, proč tvrdili, že se nejedná o lichvu, neboť zisk byl nejistý.

monte již plnohodnotnou bankou, rozvíjející své dobročinné poslání prostřednictvím dalších finančních nástrojů.

Cosimo Medici píše v roce 1571 představitelům sienské Monte, aby čistý zisk převedli na účet Monte florentské, kde bude úročen 5%, neboť neviděl žádný smysl „v držení peněz, které nevynášejí úrok“.⁵² Tento požadavek, stejně jako jeho rychlé splnění, můžeme považovat za doklad plného přijetí úroku a jeho etického ospravedlnění. Monte di pietà se nestaly kořenem bankovníctví z hlediska vývoje bankovních postupů,⁵³ ale kvůli tomu, že díky jejich vzniku byl v ekonomice plně akceptován a církví schválen úrok na všechny druhy úvěrů – jedná se tedy, jak bylo nastíněno v úvodu, o zásadní okamžik vývoje hospodářské etiky.

Historie monte je nit, která se táhne evropskými dějinami více než 500 let a spojuje navzájem lidi a události zcela odlišných kvalit. Chlípáním prodchnutý Savonarola, ač dominikán, se o vznik monte zasazoval ve svých kázáních. Michelangelo stavěl za peníze monte hradby Florencie, aby chránil republikánský režim, Adam Smith viděl v dobročinné zastavárně možnost, jak stát může zmnožit svůj poklad a zároveň pomoci chudým, André Breton získal díky dobročinným zastavárnám název své první básnické sbírky. Příběh monte je – mimo jiné – strhujícím příběhem těsných vazeb mezi institucemi ekonomickými, politickými, náboženskými a kulturními.

Ekonomika (a skrze ni i ekonomie) je vklíněna do labyrintu společenských vztahů, které můžeme odkrýt s pomocí institucionální analýzy a tak pohlédnout z odlišné perspektivy na vývoj hospodářské teorie i praxe. Historický kontext, v němž se rozvíje monte, je charakteristický úsilím o jednotu společenského i ekonomického rozvoje. Krátký exkurz do historie monte se proto sluší ukončit výrokem florentského básníka a historika Benedetta Dei, který dobový respekt k této univerzalitě vyjadřuje.⁵⁴ „Naše krásná Florencie má všech sedm věcí, bez kterých se žádné město nemůže považovat za dokonalé. První věcí je dokonalá svoboda; druhou je prosperující, dobře oblečené a početné obyvatelstvo; třetí věcí je široká řeka s pitnou vodou, obklopená mlýny; čtvrtou je vláda nad městem, blízkými hrady, okolní krajinou, lidmi a obcemi; pátou věcí je, že se Florencie naučila od Řeků počítat na jejich abaku;⁵⁵ šestou, že si osvojila každou dovednost a umění úplně a dokonale, sedmou a poslední věcí jsou banky a podniky, jimž se nic ve světě nevyrovná, ani podniky a banky benátské, milánské, janovské, neapolské či sienské.“

⁵² Cit. podle Menning, 1994, str. 242.

⁵³ Benátské banky objevily výhody bankovních služeb (bezhotovostní transakce, přečerpání účtu, trvalé platební příkazy, atp.) již na počátku 14. století. Srov. Menning, 1994, str. 246–248.

⁵⁴ Cit. Benedetto Dei, 1472, podle Art and History of Florence (Bonechi Art and History Series, str. 79).

⁵⁵ Abakus – předchůdce mechanických kalkulátorů.